

# ETİMOLOJİYE “METATEZ”LE YAKLAŞIM VE “KIRBAÇ” KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Selçuk KIRBAÇ\*

## Özet

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olarak tanımlanan metatez, etimoloji çalışmalarında bize fayda sağlar. Metatez, söyleyişi kolaylaştırma yönünde meydana gelen bir ses değişikliğidir. Biz bu ses değişikliğini kullanarak kelimelerin birincil şekillerine ulaşabiliriz. Bu metodu kullanarak bir kelimenin kökeninin nasıl aydınlatılacağını göstermek istedik. Bu kelime Türkçeden birçok yabancı dile geçen kırbaç kelimesidir.

**Anahtar kelimeler:** Etimoloji, metatez, ses bilgisi.

## Approach with Metathesis to Etymology and Etymological Explanation of “Kırbaç”

**Abstract:** The alteration of near or far phonemes within one word or what we could call metathesis is considered to be very useful for etymological work. Metathesis is the phoneme alteration that occurs when one word is tried to be said in an easier way. Using this phoneme alteration we can easily find the original form of the word. Using this method and with one word as an example we tried to show how one word's root can be found. The word that we used in this paper is the kırbaç word, the word that has passed to many different languages.

**Keywords:** Etymology, metathesis, phonetics.

---

\* Yard. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

## Giriş

Herhangi bir kelimenin nereden geldiği, eski şeklinin ne olduğu, hangi kökene dayandığı soruları bilim adamları tarafından cevaplanmak istenmiş ve dilin öğelerini aydınlatmaya çalışan dil araştırmaları yapılmıştır. Böylece kelimelerle ilgili bütün bu konuları işleyen, dildeki öğelerin kökenlerini bulmaya yönelik bir dil inceleme alanı ortaya çıkmış, bu alana da etimoloji denmiştir. (İngilizce etimology, Almanca etimologie, Fransızca étimologie)

“Sözün köküne varmak, sözün gerçek anlamına varmaktır.” diyenlere göre etimoloji yani sözlerin köklerini arayan bilim dalı, gerçeği bulma yoludur. Eski Yunanda “etymos” gerçek ve “logos” bilim kelimelerinden oluşturulan etimoloji kelimesi, “gerçek bilgisi” karşılığıyla büyük önem kazanmıştı. Kelimeleri kendilerine benzeyen başka kelimelerle açıklamaya çalışan, kimi seslere bazı anlamlar yükleyen, bunun doğal sonucu olarak da bilimsel olmayan sonuçlara varan bu yolla pek çok kelime aydınlatılmaya çalışılmıştı. Eski çağ dilbiliminde önemli bir eser olan Platon’un “Kratylos” adlı kitabında Hermogenes, Kratylos ve Sokrates konuşur ve kelimelerin kökenleri konusunda tartışılırlar. Kratylos, bir nesneye verilen adın, nesnenin yaradılışından doğan bir ad olması gerektiğini oysa hem eski Yunanlıların hem de diğer milletlerin bu nesne için dillerindeki bazı seslerden oluşan rastgele adları kullanmış olduklarını söyleyerek yakıncı.<sup>1</sup> Diğer taraftan eski dilcilerin yetiştiği yer olarak kabul edilen Eski Hint’te M.Ö. V. yüzyılda yaşamış olan Yaska’nın “Nirukta” (Köken bilgisi) adlı bir eserinin olduğunu, bu bilginin, nesnelere adlar arasında nesnelere özelliklerine uyan bir ilişkinin olup olmadığını konusunu Eski Yunan’dan önce irdelediğini öğreniyoruz.<sup>2</sup>

Etimoloji çalışmalarının bilimsel bir hâl alması ancak XIX. yüzyıla varıldığında mümkün olabilmektedir. Karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının başlaması, seslerin gelişigüzel değişmediği, bu değişikliklerin belli kurallara uyduğu gerçeğinin önem kazanması, kelimelerin kökenine daha sağlıklı varılabilmesini sağlamıştı. Franz Bopp’un XIX. yüzyıl başlarında yaptığı karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları etimoloji araştırmalarını asılsız hikâyeler ve yakıştırmalarla sürdüren anlayıştan kurtarmıştır.

Seslerdeki değişmelerin ekleme ya da eksilmelerin kurallarının olduğu anlaşılınca kelimelerin daha eski biçimlerine sağlam yollardan gidilmesine başlandı. “Uydurma etimolojiler” yavaş yavaş yerlerini ses bilgisine gerçek değerini veren “bilimsel etimolojiler”e bıraktı. Diğer taraftan ses

<sup>1</sup> Platon, *Kratylos* (Çev. Suad Y. Baydur), İstanbul, 1989, s. 383- 384.

<sup>2</sup> Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara, 1996, s. 15.

değişmelerinde kural dışı durumların, değişik sebeplerle ortaya çıkan biçimlerin de önemli bir yer tuttuğu hiçbir zaman inkâr edilmedi.<sup>3</sup>

Ses bilgisinin kullanılması etimoloji alanında büyük ilerleme sağlamıştır. Kelimelerin en eski kaynaklarda geçen biçimleri, dilin değişik lehçe ve ağızlarındaki farklılaşmaları, başka dillerde benzerlerinin olup olmadığı, benzer öğelerle koştuluğu bilimsel olarak ses kanunları yoluyla ortaya çıkarılmış böylece kelimelerin kökeni konusunda büyük adımlar atılmıştır. Tabii yukarıda söylediğimiz gibi “kural dışı” durumlar yok değildir. Hatta bazen ses bilgisi, değişme kurallarının kesinliğini abartmış olabilir. Ancak bunlar, bu bilimsel gerçekliğin önemini azaltmaya yetmez.

### 1. Türk Dili İçin Yapılan Etimoloji Çalışmaları

XIX. yüzyılda kelimelerin kökenini bulma konusunda ulaşılan bilimselliğin bütün kelimelerin hatasız olarak aydınlatıldığı veya aydınlatılacağı anlamına gelmediğini Türk dili için yazılan ilk etimoloji sözlüğü unvanını taşıyan “Türk Tatar Dillerinin Etimoloji Sözlüğü”<sup>4</sup> göstermiştir. Vambéry’nin yazdığı bu sözlük, içinde barındırdığı pek çok yanlışlıkla bugün için ancak tarihî bir değer taşımaktadır.<sup>5</sup> 1912 yılında Bedros Keresteciyan tarafından hazırlanan Türk dilinin ikinci etimoloji sözlüğü de aynı hatalarla Vambéry’nin sözlüğü gibi yalnızca “tarihî bir hatıra” olarak günümüze ulaşan etimolojik çalışmadır.<sup>6</sup> Bu sözlüklerde “yakıştırmalar” hâlâ en az ses bilgisi kuralları kadar yer tutmaktadır.

Türk dili için yapılan daha sonraki çalışmalar<sup>7</sup> bilimsel niteliklere ulaşmışlar<sup>8</sup> kökeni aydınlanmamış kelimelerin sayısını azaltma yolunda büyük mesafeler almışlardır.<sup>9</sup> Kökeni aydınlatılan her kelime, ses bilgisinin önemini

<sup>3</sup> Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul, 1998, s.99.

<sup>4</sup> 1877. Macar Türkolog A. Vambéry tarafından yazılan sözlüğün Almanca 1878’de yayımlanmıştır: *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*, Leipzig, 1878, XXIV+ 228 s.

<sup>5</sup> Bu sözlük yazıldığında Orhun Yazıtları’nın henüz okunmamış olduğu, Divanü Lûgati’t-Türk’ün ortaya çıkmadığı düşünülürse Vambéry’e daha az haksızlık yapılmış olacaktır. Bu konuda bk. Mehmet Ölmez, “*Etimoloji Sözlükleri*”, *Kebikeç*, Sayı 6, 1998, s.175- 183.

<sup>6</sup> Bu konu için bk. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999, s.xi.

<sup>7</sup> Bu konuda geniş bilgi için bk. Aziz Yakın, “Etimoloji Sözlükleri”, *Türk Dili*, Sayı 542, Ankara, 1997, s. 140- 150, Ölmez age., Eren age.

<sup>8</sup> Gerhard Doerfer, “Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler”, *Türk Dili*, Sayı 392- 393, Ankara, 1984, s. 366- 374. Doerfer bu yazıda 1969 yılında Räsänen tarafından yayımlanan etimoloji sözlüğünün (M.Räsänen, *Versuch eines etimologischen Wörterbuch der Türkisprachen*, Helsinki, 1969) ayrıntılı bir değerlendirmesini yaparak etimolojinin bilimsel olarak nasıl yapılacağı konusunda değerli bilgiler vermiştir.

<sup>9</sup> Türk dilinin söz varlığına ait kelimelerle ilgili pek çok etimolojik mahiyette yazı yayımlanmıştır. Bunları sıralamak ayrı bir çalışma konusudur. Biz burada örnek olarak iki çalışmanın adını anabiliriz. Etimoloji yazılarının künyelerini bir araya getirme yolundaki çalışmalara örnek Şule Kırıcıoğlu, “Hasan Eren’in Etimoloji İle İlgili Yazıları ve Bu Yazılarda Geçen Kelimeler”, *Kebikeç*, Sayı 6, s. 185-189. Etimoloji

tekrar tekrar göstermiş ve gelişigüzel olmayan ses değişikliklerinin etimoloji çalışmalarındaki desteğini gözler önüne sermiştir.

## 2. Metatezin Tanımı ve Gösterdikleri

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olarak tanımlayabileceğimiz “metatez”<sup>10</sup>, birçok çalışmada farklı şekilde adlandırılmıştır: Aktarma, fonem aktarımı, göçme, yer değişimi, aktarım, yer değiştirme, göçüşme, atlama, ses aktarımı.<sup>11</sup>

Metatez, söyleyişi kolaylaştırma yönünde gelişen bir ses olayıdır. Anadolu ağızlarında oldukça yaygın olan metatez, hem Türkçe hem de yabancı kökenli kelimelerde görülür. Metatez olayının sınıflandırılması işi değişik çalışmalarda yapılmıştır ve genel olarak iki ayrı grupta incelenmiştir. Uzaklığına ve niteliğine göre incelenen metatez olayında asıl olan seslerin yer değiştirmesi ve bu yer değiştirmede kelimelerin ‘en kolay nasıl söylenir’ yönündeki davranışlarıdır. Dilin temel kurallarından biri olan ‘enerji tasarrufu’ yani kelimeleri kolay söyleme eğilimi prensibi bu ses olayında da açıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Fonemlerin niteliklerinden hiçbir şey kaybetmedikleri metatezde açıklığı daha yüksek olan ses kelime başına, daha az olan kelime sonuna geçer.

Efrasiyap Gemalmaz, metatez için ‘*Seslerin birbirlerine göre nisbî açıklık derecesine bağlıdır ve açıklığı büyük olan ses küçük olanın önüne geçme eğilimi güder.*’ açıklamasını yapmış ve şu örnekleri sıralamıştır: *çarpaşih/çapraşih (çapraşık), dorğa-/doğra- (doğra-), çilpah/çiplah (çıplak), körpi/köpri (köprü).*<sup>12</sup> Metatezi yine bir ağız çalışmasında ele alan Zeynep Korkmaz, ‘*Bu olayın gelişmesinde genel olarak, ünsüzlerin karşılaşmasından doğan söyleyiş zorluklarını giderme eğiliminin önemli bir etkisi olduğu kabul edilebilir.*’ tespitini yapmıştır. Ayrıca aynı araştırmacı ‘*Bazı metatez olaylarında da birbirlerine yakın boğumlanmalı ünsüzleri yan yana getirerek, konuşmada en az çaba kanununu gerçekleştirme eğiliminin yer aldığını*’ söylemiştir.<sup>13</sup> Tahsin Banguoğlu, Türk Grameri-Ses Bilgisi adlı çalışmasında dilbilgisi kitaplarında fazlaca ele alınmayan, kısaca bahsedilen metatez konusunda örnekler vererek bu ses olayının nasıl meydana geldiği konusunda bilgi vermiştir. Banguoğlu, metatezi ‘*söyleyişi kolaylaştırma yönünde meydana*

yazılarını kitap halinde yayımlanmasına örnek ise Şinasi Tekin’in değişik dergilerde çıkan yazılarını bir araya getirdiği *Şinasi Tekin, İstikakçının Köşesi*, İstanbul, 2001.

<sup>10</sup> Zeynep Korkmaz, *Grameri Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 74.

<sup>11</sup> Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1989, s. 79.

<sup>12</sup> Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) I.Cilt*, Erzurum, 1978, s.206-207.

<sup>13</sup> Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara, 1994, s.97-98.

*gelen değişiklik*' olarak tanımlamıştır. Bilim adamı, bu değişiklikte *açıklığı daha yüksek olan sesin kelime başına, daha az olanın kelime sonuna geçmesinin* söz konusu olduğunu dile getirmiştir.<sup>14</sup> Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ünsüz göçüşmelerini inceleyen Önder Çağırın, yukarıdaki tanımlarda yer alan metatezin özelliğini yani söyleyişi kolaylaştırma yönündeki eğilimini sistemleştirmiştir.<sup>15</sup>

Bizim bu çalışmamızda etimoloji çalışmalarını kolaylaştırması için kullanacağımız ve bir örnekle bunu göstermeye çalışacağımız metatez türü uzaklığına göre yandaş, niteliğine göre ünsüz metatezidir. Bu ses olayında yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi açıklığı yüksek olan ses kelime başına geçiyorsa kelimenin birincil şekli tersi yöndeki şekildir.

*körpü>köprü*

*sorna>sonra*

*yüskek>yüksek*

Örneklerde ikincil şekiller ayırdedilmektedir. Yandaş metatezde karşımıza çıkan bu örnekler göstermektedir ki biz bu ses olayından hareketle kelimelerin birincil şekillerine ulaşma imkânına sahip oluyoruz.

Evcil ve yabanî cinsleri bulunan bir su kuşu anlamına gelen 'ördek' kelimesinin kökenini bulabilmek için bu ses olayını kullanabiliriz. İpucu olarak kelimedeki -rd- ses grubu karşımızda durmaktadır. Burada bir metatez olabileceğini tahmin edebiliriz. Zira -rd- grubundaki /r/ nin önde olması bu şeklin metatez sonunda oluşmuş ikincil bir şekil olduğunu söylüyor. O hâlde birincil şekil 'ödrek'tir. Hasan Eren etimoloji sözlüğünde bu ses olayını tespit etmiş ve kelimenin birincil şeklinin 'ödrek' olduğunu yazmıştır.<sup>16</sup>

### 3. 'Kırbaç' Kelimesinin Etimolojisi

Bütün bu açıklamalardan sonra kelime içinde ünsüzlerin yan yana geldiklerinde açıklıklarına göre nasıl bir yer değişikliği olabileceği ve bu yer değişikliğinde seslerin eğiliminin ne yönde olduğunu biliyoruz. O hâlde

<sup>14</sup> Tahsin Banguoğlu, *Türk Grameri-Ses Bilgisi*, Ankara, 1959, s.72.

<sup>15</sup> Önder Çağırın, "Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi", 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, 1996, s.236-266.

<sup>16</sup> Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul, 1999. Eren, 'ödrek' şeklinin birincil olduğunu söylemiş ancak bu kelimenin kökenini belirtmemiştir. 'ödrek' kelimesi ödür- 'ayırarak' fiilinden yapılmış ad olmalıdır. Ödür- 'ayırarak, ayırdetmek' anlamıyla ördeğin gagasına telmihen verilmiş olmalıdır.

'kırbaç' kelimesinde de aynı şüpheyi duyabilir, kelimedede metatez olabileceğini düşünebiliriz. Kırbaç kelimesindeki -rb- grubunun ikincil olabileceği metatezin bize öğrettiği sonuçtur. Birincil şekil -br-li şekil olmalıdır.

Kırbaç kelimesi Türkçe sözlükte "Kıl, tek parça deri veya uzun esnek bir değneğin ucuna sıırım bağlanarak yapılmış vurma aracı" olarak tanımlanmıştır.<sup>17</sup> Aynı sözlük bu kelimenin türevlerini de sıralamıştır: *Kırbaçlama* 'Kırbaçlamak işi', *kırbaçlamak* 'Kırbaçla vurma', *kırbaçlanma* 'Kırbaçlanmak işi', *kırbaçlanmak* 'Kırbaçla dövülmek'.

Şemseddin Sami, sözlüğünde kırbaç kelimesi hakkında şunları söyler: 1. *Fil ve gergedan derisinden mamül yekpare kamçı.* 2. *Araba hayvanlarına urmağa mahsus uzun değnekli kamçı: Kırbaç çalmak "kırbaçla urmak; çala kırbaç sürüyordu: kırbaç çalarak.* Şemseddin Sami, kırbaçlamakla sözlerine devam eder: 1. *Kırbaçla urmak, kırbaçla dövmek: Mecazeten kendisini meydanda kırbaçladılar.* 2. *Kırbaç sallayarak ve çatırdatarak hayvanları yürütmek: Bu hayvanları kırbaçlamazsan yürümezler.* Sami, *kırbaçlanmak* maddesinde *kırbaçla urulmak, kırbaçla dövülmek* anlamını vermiş, 'Amerika'da çalışmayan köleler kırbaçlanırdı' örneğini eklemiştir.<sup>18</sup>

Redhouse da kırbaç kelimesi için Şemseddin Sami'nin tanımına yakın bir tanım yapmıştır: *A riding-whip; especially, a scourge of hippopotamus hide: Binici kamçısı; özellikle su aygırı derisinden yapılmış kırbaç.* Ayrıca *kırbaç yemek: to be whibbed, flogged: Kırbaçlanmak.*<sup>19</sup>

Türk dillerinde kırbaç kelimesi genellikle kullanılmamaktadır. Bunun karşılığı olarak kamçı kelimesi geçmektedir: Başk. *kamsı, sıbırtkı*, Kaz. *kamşı, şıbırtkı*, Kırg. *kamçı*, Özb. *kamçı*, Tat. *kamçı, çıbırtkı*, Tkm. *gamçı*, Y.Uyg. *kamça*.<sup>20</sup> Yalnızca Azerî Türkçesinde *kırbaç, kırmaç, gırmanç* şekilleri vardır. Bunların yanında yine Azerî Türkçesinde *gırbanc* şekli de görülür.<sup>21</sup>

Anadolu ağızlarında da kırbaç kelimesi değişik fonetik şekillerde görülür: *kırbaç, gırbaç, gırbaş*.

Kırbaç kelimesinin değişik dillerde kullanıldığını görüyoruz: Rusça *karbač*, Almanca *karbatsche*, Fransızca *courbache, cravache*.<sup>22</sup> Diğer taraftan Balkan dillerine de bu kelime geçmiştir: Boşnakça *korbač*<sup>23</sup>, Arnavutça *kërbác*, Macarca *korbács*, Rumca *gırbáci* de Türkçeden alınmıştır.<sup>24</sup> Farklı Arap

<sup>17</sup> *Türkçe Sözlük 2 K-Z*, TDK Yayınları, Ankara, 1998, s.1295, 1296.

<sup>18</sup> Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî* (Yayına hazırlayan: Dr. M.Emin Agar), İstanbul, 1989, s.1062.

<sup>19</sup> W.Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Beyrut, 1987, s.1444.

<sup>20</sup> *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara, 1991, s.476-477.

<sup>21</sup> Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1994, s.512.

<sup>22</sup> Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999, s. 237.

<sup>23</sup> Abdulah Škaljić, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo, 1989, s.416.

<sup>24</sup> Eren age. s.237.

lehçelerinde de kırbaç kelimesi mevcuttur: Cez. *karbâc*, Ir. *karbâc*, Lib.*kirbâj*, Lüb. *kırbâc*, Mıs. *kurbâc*, Sud. *kerbâc*, Sur. *kurbâc*.<sup>25</sup>

Hasan Eren, etimoloji sözlüğünde kırbaç kelimesini incelemiştir. Kelimenin tanımını 'bir ucuna sıırım bağlanarak yapılmış vurma aracı' olarak yapan Eren, kırbaç kelimesinin önce Azerî Türkçesindeki şekillerini vermiş ardından da kelimenin etimolojisi işine girişmiştir. Bilim adamı, kırbaç kelimesinin Türkçe *kır-* kökünden, *-maç* ekiyle yapılmış olduğunu söylemiştir. Kırbaç biçiminin *kırmaç* biçiminden ortaya çıktığını belirtmiştir. Daha sonra bu kelimenin başka dillere de geçmiş olduğunu örneklerle göstermiştir. Son olarak Eren, diyaleklerde kırbaç yerine daha çok kamçı kullanıldığını ifade etmiştir.<sup>26</sup>

Bu açıklamada kırbaç kelimesinin kırmaç şeklinden geldiği söylenmiştir. Burada m sesinin b sesine dönmesiyle ilgili bir problem söz konusudur. Zira Türkçede m sesinin kelime içinde süreksizleşmesine ait örnek bulmak zordur. Diğer taraftan b sesinin kelime içinde süreklileşmesi örnekleri çoktur. Bu yüzden kırmaç şeklinin kırbaç şekline değişmesi zor gözüküyor. Tabii bunun yanında kır- fiilinin kelimeyle anlam ilgisi ve *-maç* ekinin Türkçede az sayıda görülmesi bu açıklamanın gerçekliğini azaltıyor.

Şimdi yukarıda metatezin sistemiyle ilgili söylediğimiz ve kırbaç kelimesindeki *-rb-* ünsüz çiftinin bize söylediği gerçeği hatırlayabiliriz.

Metatez olayında asıl olan seslerin yer değiştirmesi ve bu yer değiştirmede kelimelerin 'en kolay nasıl söylenir' yönündeki davranışları olduğunu biliyoruz. Yine bildiğimiz başka bir kural 'enerji tasarrufu' yani kelimeleri kolay söyleme eğilimi prensibi bu ses olayında da açıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Fonemlerin niteliklerinden hiçbir şey kaybetmedikleri metatezde açıklığı daha yüksek olan sesin kelime başına, daha az olanın kelime sonuna geçtiği kuralı da yine hatırlamamız gereken bir kural. O hâlde *-rb-* ünsüz çifti *-br-* ünsüz çiftinden daha sonra ortaya çıkmış olmalıdır. Yani açıklığı daha yüksek olan ses kelime başına geçmiştir. Karşımıza birincil olarak *-br-* ünsüz çiftli şekil çıkıyor.

Türk dilinin farklı sahalarında kullanılan bir fiil olan kopur- fiili Divanü Lûgati't-Türk'te şöyle geçer: *Ol meni ornumdın kopurdı* 'o beni yerimden kaldırdı.'<sup>27</sup> Kutadgu Bilig İndeksi'nde kelime kopur- 'yerinden kaldırmak' olarak anlamlandırılmıştır.<sup>28</sup>

<sup>25</sup> Bedrettin Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, İstanbul, 1994, s.89.

<sup>26</sup> Eren age. s.237.

<sup>27</sup> *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi* (Çeviren: Besim Atalay), II. Cilt, Ankara, 1985, s.72.

<sup>28</sup> *Kutadgu Bilig III-İndeks* (Neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul, 1979, s. 271.

Aynı fiil hem kopur- hem de kopar- olarak kullanılmaktadır.<sup>29</sup> Tarama Sözlüğü kopar- fiilinin altı anlamını sıralamış ve ikinci anlam olarak da 'kaldırmak, harekete geçirmek' anlamını vermiştir: *Çeri deprenip koparıcak tozu/Felekte yaşurdu güneşin gözü.*

İkinci bir örnek: *Akıbet Timur Hanı yerinden kopardılar.*<sup>30</sup>

Yine aynı sözlük kopdur- fiilini 'koşturmak' diye anlamlandırmıştır:

*Gemsiz harun atlar gibi yazulara kopdurdu aşk.*<sup>31</sup>

Kopar- fiili farklı sahalarda yazılmış pek çok eseri hazırlayan bilim adamları tarafından birbirine yakın ifadelerle anlamlandırılmıştır.

*Bir nesneyi kaldırıp yüceltmek; ayağı kaldırmak, bir nesneyi yerinden çekip almak, sökmek; zorla almak, zorla ayırmak.*<sup>32</sup>

*Sökmek, yerinden kaldırmak.*<sup>33</sup>

*Koparmak, kaldırmak.*<sup>34</sup>

*Kaldırmak, tahrik etmek, koparmak.*<sup>35</sup>

Bu fiilin kökü olan kop- 'Harekete geçmek, fırlamak, kalkmak' anlamıyla kullanılmaktadır:

*Çün azmede, seyldir huruşan*

*Çünkü kopa bahr gibi cuşan*

<sup>29</sup> Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, s.586.

<sup>30</sup> Tarama Sözlüğü IV K-N, Ankara, 1969, s.2650.

<sup>31</sup> age. s.2652.

<sup>32</sup> Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 2000, s.250-251.

<sup>33</sup> Mahmud b.Kadi-i Manyas, *Güllistan Tercümesi* (Hazırlayan: Doç.Dr. Mustafa Özkan), Ankara, 1993, s.373.

<sup>34</sup> Seyf-i Sarayî, *Güllistan Tercümesi* (Hazırlayan: Doç.Dr.Ali Fehmi Karamanlıoğlu), Ankara, 1989, s.307.

<sup>35</sup> Ez-Zamahşarî El-Hvarizmî, *Mukaddimetü'l-Edeb* (Hazırlayan: Nuri Yüce), Ankara, 1988, s.147.



*Kopun ey gamzedeler seyl güzergahından*

*Gitmedin suya feragat evi manendi habap*<sup>36</sup>

Kop- fiili Divan'da da yer almaktadır.<sup>37</sup> Clauson kop- fiilini 'to rise' olarak anlamlandırmıştır.<sup>38</sup>

Kopar- fiilini bütün bunlardan hareketle kırbaç kelimesinin kökü olarak tasarlayabiliriz. Zira birincil şekil olarak düşündüğümüz -br- ünsüz çiftli şekle de ulaşma imkânına sahip olabiliriz: *Kopar+aç*.

+aç eki Eski Türkçede canlı olarak kullanılan başlıca âlet adlarının yapımında kullanılan bir ektir. Bu ek hem eski şekliyle hem de g sesinin sızıcılılaşması sonucunda ortaya çıkan şekliyle pek çok kelime de bulunmaktadır: +Gaç *kıskaç, yüzgeç, süzgeç*; +Aç *akaç, tıkaç, tutaç*. Şu hâlde kırbaç kelimesinin gelişme seyri şöyle olmalıdır:

*kopar+aç>kopraç>kobraç>korbaç>kurbaç>kırbaç*

Bu gelişmede önce Türkçede istisnaları henüz açıklanmamış olan ses kuralına göre vurgusuz orta hecenin ünlüsü düşer: *oyuna->oyna-*, *oğulu>oğlu* vb. örneklerde görüldüğü gibi. Daha sonra yanındaki sesin etkisiyle p sesi ötümlüleşir. Bunun ardından yandaş metatez olur. Yandaş metatezden sonra ise o>u değişikliği meydana gelir: *korbaç>kurbaç*. Bu ses değişikliği Türkçede kelime başında veya ilk hecede görülen bir ses değişikliğidir. Kelime başındaki veya ilk hecedeki o ve ö'ler u ve ü'ye çevrilmişlerdir. Bu değişiklik Eski Türkçe ile daha sonraki devirlerde görüldüğü gibi Türk dillerinde de görülür: *yokaru: yukaru, oyan-:uyan-*. Daha sonra gerileyici benzetme gerçekleşmiştir: *kurbaç>kırbaç*.

### Sonuç ve Değerlendirme

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olarak tanımlayabileceğimiz "metatez", etimoloji çalışmalarında bize fayda sağlar. *Açıklığı daha yüksek olan sesin kelime başına, daha az olanın kelime sonuna geçmesinin söz konusu olduğu yandaş ünsüz metatezi bize kurallı ses*

<sup>36</sup> *Tarama Sözlüğü IV K-N*, Ankara, 1969, s.2658.

<sup>37</sup> *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi* (Çeviren: Besim Atalay), II. Cilt, Ankara, 1985, s.345.

<sup>38</sup> Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, s.580.

değişmeleri yoluyla bir kelimenin etimolojisini yapmada önemli ipuçları verir. Bu ipucu sayesinde kelimenin birincil şekline varma imkânına sahip oluruz. Kırbaç kelimesindeki –rb- ünsüz çifti –br- ünsüz çiftinden daha sonra ortaya çıkmış olmalıdır. Yani açıklığı daha yüksek olan ses kelime başına geçmiştir. Böylece karşımıza birincil olarak –br- ünsüz çiftli şekil çıkıyor. Bu ipucu da bizi “kırbaç” kelimesinin köküne ulaştırmaktadır. Kırbaç kelimesi kopar-fiilinden –aç ekiyle yapılmış isimden değişik ses değişmeleriyle türemiş bir kelimedir.

## KAYNAKLAR

- Abdulah Škaljić, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo, 1989.
- Ahmet Caferoğlu, “Anadolu Ağızlarındaki Metathése Gelişmesi”, *TDAY- Belleten 1955*, s. 1-7.
- Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1989.
- Bedrettin Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, İstanbul, 1994.
- Divanî Lûgati't-Türk Tercümesi* (Çeviren: Besim Atalay), II. Cilt, Ankara, 1985.
- Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara, 1996.
- Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) I.Cilt*, Erzurum, 1978.
- Ez-Zamahşari El-Hvarizmi, *Mukaddimetü'l-Edeb* (Hazırlayan: Nuri Yüce), Ankara, 1988.
- F. Çağlayan, “Metathése”, *TD IV/3* (Nisan 1955), 409-411.
- Faruk Yıldırım, “Çukurova Ağızlarında Ünlü Göçüşmesi”, 2. *Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni- Bildiriler*, Adana, 1999, s. 657-663.
- Gerhard Doerfer, “Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler”, *Türk Dili*, Sayı 392- 393, Ankara, 1984, s. 366-374.
- Günay Karaağaç, “Eski Metatez Örnekleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir, sayı 6, 1991, s. 85- 102.
- Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999.
- Hasan Eren, “Türk Dillerinde Metathése” *TDAY- Belleten 1953*, s. 161-180.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara, 1991.
- Kutadgu Bilig III-İndeks* (Neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul, 1979.
- Mahmud b.Kadi-i Manyas, *Gülistan Tercümesi* (Hazırlayan: Doç.Dr. Mustafa Özkan), Ankara, 1993.
- Mehmet Ölmez, “Etimoloji Sözlükleri”, *Kebikeç*, Sayı 6, 1998, s.175-183.
- Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 2000.
- Önder Çağırın, “Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi”, 3. *Uluslar arası Türk Dil Kurultayı*, 1996, s. 236-266.
- Platon, *Kratylos* (Çev. Suad Y. Baydur), İstanbul, 1989.
- Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1994.

- Seyf-i Sarayî, *Gülistan Tercümesi* (Hazırlayan: Doç.Dr.Ali Fehmi Karamanlıoğlu), Ankara, 1989.
- Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul, 1998.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî* (Yayına hazırlayan: Dr.M.Emin Agar), İstanbul, 1989.
- Şule Kırıcıoğlu, “Hasan Eren’in Etimoloji İle İlgili Yazıları ve Bu Yazılarda Geçen Kelimeler”, *Kebikeç*, Sayı 6, s. 185.
- Tahsin Banguoğlu, *Türk Grameri-Ses Bilgisi*, Ankara, 1959.
- Tarama Sözlüğü IV K-N*, Ankara, 1969.
- Türkçe Sözlük 2 K-Z*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- W.Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Beyrut, 1987.
- Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.
- Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağzları*, Ankara, 1994.

#### Kısaltmalar

- Başk. Başkurtça  
Cez. Cezayir Lehçesi  
Ir. Irak Lehçesi  
Kaz. Kazakça  
Kırg. Kırgızca  
Lib. Libya Lehçesi  
Lüb. Lübnan Lehçesi  
Mıs. Mısır Lehçesi  
Özb. Özbekçe  
Sud. Sudan Lehçesi  
Sur. Suriye Lehçesi  
Tat. Tatarca  
Tkm. Türkmence  
Y.Uyg. Yeni Uygurca